

H. MAJOR RITA

A SZAVAK TÁNCA
AZ IRODALOM MEGJELENÉSE ÉS HATÁSA
MAURICE BÉJART KOREOGRÁFUSI
MUNKÁSSÁGÁBAN

TÉZISFÜZET

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Irodalomtudományi Doktori Iskola

2026

I. A kutatás előzményei, problémafelvetés, a kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalása:

A dolgozat tárgya Maurice Béjart-nak (1927-2007), a 20. század egyik nagy hatású, ellentmondásokkal teli életművet létrehozó táncalkotójának munkássága. Az 1970-es évektől kezdve Magyarországon is ismertté vált a francia koreográfus művészete, de alkotásainak inkább csak a hatása alá kerültünk, semmint valóban és mélyebben megismertük volna.

Dolgozatom célja, hogy megkíséreljem felvázolni az alkotó pályájának fontosabb állomásait (mivel a róla szóló magyar nyelvű szakirodalom hiányos és téves adatokkal teli), tánc történeti vonatkozásait, alkotói stílusának fejlődését, illetve azt vizsgáljam, hogy az irodalom milyen hatást gyakorolt a művészre és az életmű alakulására. Az irodalmi hatások vizsgálata jelentősen hozzájárul Maurice Béjart munkásságának alaposabb megismeréséhez, hiszen az életműben számos alkotás inspirálódott az európai és az Európán kívüli irodalomból.

Ugyanakkor a koreográfus - szakmájára nem jellemző módon - maga is foglalkozott írással, regényt, színművet, esszéket alkotott, illetve két önéletrajzi kötetet is született tollából. Írásait érdemes abból a szempontból vizsgálni, hogy a színházi gondolkodás, a színpadi térben való alkotás hatása hogyan bújik elő a szövegekből. Erős irodalmi kötődése felveti a tánc és az irodalom egymásra hatásának újabb kutatási lehetőségeit, amelyek átvezethetnek a meglehetősen hiányos magyar táncesztétikai vizsgálódások területére.

Disszertációm bevezetőjében a következő alapkérdéseket fogalmaztam meg:

1. Hogyan fejlődik, változik a béjart-i táncnyelv a kísérleti művektől a táncszínházi formáig? Nevezhető-e egyéninek Béjart testhasználatára és az alkalmazott tánctechnika/tánctechnikák? Hogyan használja a vizuális és a mozdulati metafora eszközét műveiben? Van-e ebben szerepe irodalmi kötődésének?

2. Mi a béjart-i *totális táncszínház* fogalmának lényege a kor tánc- és színháztörténetének viszonylatában (pl. P. Bausch, J.-L. Barrault vagy J. Vilar munkássága)? Mit jelent ez a fogalom a test, a rítus, a színpadi kifejezőeszközök szempontjából?

3. Hogyan jelenik meg az irodalom és a tánc kapcsolata a Béjart-koreográfiákban? Irodalmi adaptációról van-e szó, vagy összetettebb-e az a hatás, amelyből a mű születik?

4. Milyen szerepet töltek be a koreográfus alkotásaiban a gyermekkor élményei és traumái, az apai szellemi örökség, az olvasmányok és maga az olvasás tevékenysége?

5. Milyen helyet foglalnak el Béjart írásai, szövegei az európai táncművészeti szakirodalomban? Irodalmi értékűek-e ezek az írások? Az általa írott szövegek hordozzák-e és ha igen, hogyan érzékeltetik a koreográfiai látásmódot?

6. Hogyan jelenik meg önéletrajzi írásaiban a megkettőzött/többszörözött én? Hogyan viszonyul a koreográfus ezekben a szövegekben alkotói önmagához, az alkotáshoz, az emlékezethez? Hogyan jelenik meg önéletrajzi szövegében az autófikció? Hogyan függ össze az önéletrajzi szövegekkel *A diótörő* című balettje? Tekinthetjük-e a művet táncos autófikciónak?

II. Kutatásmódszertan:

Témám kifejtésében a vizsgálódást nehezítette, hogy a táncművek elemzéséhez nincs egyezményesen elfogadott, kidolgozott módszertan. Mást ért műelemzés alatt a tánctörténész, aki filológiai gondolkodással közelít egy-egy műhöz és így próbálja meg feltárni annak tartalmi és formai törvényszerűségeit, interdiszciplináris vonatkozásait, illetve mást jelent egy táncmű analízáló leírása annak a táncosnak vagy koreográfusnak, aki a mozdulatok egymáshoz rendelését, a táncnak térben való elrendezését, a zenéhez kapcsolódását írja le.

A táncmű elemzések tekintetében tánctörténeti megközelítésben módszertanilag az előadáselemzés tűnik leginkább használható eljárásnak a Patrice Pavis (1947–)¹ által használt terminológia értelmében. A kortárs színházelmélet meghatározó alakja az előadáselemzés terminusához két megközelítést kapcsol a tudósító-elemzést és a rekonstruáló elemzést, amelyeket a Bérart-i életmű összegzésével kapcsolatban együttesen érdemes alkalmazni. A megtekinthető művek esetében – bár nem a színpadi reprezentáció pillanatában találkozunk az egyes koreográfiákkal – lehetséges megragadni a táncalkotás dinamikáját és azokat az érzéseket és jelentéseket, amelyeket a látottak kiváltanak. A nem rögzített, így nem látható darabok esetében pedig a rekonstruáló-elemzést választottam módszerként, amely „... mindig *post festum* működve gyűjti össze a reprezentáció jeleit, relikviáit és dokumentumait csakúgy, mint a művészek azon szándéknyilatkozatait, melyeket az előadás készültekor írtak, ...”² Ez utóbbi Bérart esetében különösen

¹ Patrice Pavis, „A kutatás mérlege (Bevezetés a *L'Analyse des spectacles*-hoz)”, in, *Előadáselemzés*, Balassi Kiadó, Budapest, 2003.

² I. m., p. 87. <https://theatron.hu/wp-content/uploads/2021/02/12PatricePavis.pdf>

nagy jelentőségű, hiszen nem csak az önéletrajzaiban beszélt részletesen alkotói szándékairól, hanem számos interjúban, mélyinterjúban és dokumentumfilmben elemezte saját műveihez kapcsolódó gondolatait.

Béjart életművének tanulmányozása során, az életút mellett, elsősorban a korszak táncos és színházi jelenségeit kellett megvizsgálni, mert a koreográfus élete és munkássága erősen gyökerezett kora művészeti életében. Eleinte logikusnak tűnt, hogy csupán a színházi környezetet vizsgáljam, de hamar kiderült, hogy mind azok a területek (filozófia, irodalom, zene, film, vallás, utazások), amelyekre Béjart érdeklődése kiterjedt, nélkülözhetetlenek pályájának alaposabb megismeréséhez. Ugyanakkor talán a legfontosabb források az alkotó önéletrajzi írásai voltak (nem csupán a magyarul elérhető első kötet, hanem a még kiadatlan második is, amelyet a munka során lefordítottam). Béjart szinte minden táncműve valamilyen módon önreflexív, koreográfiái csak akkor bontakoznak ki teljességükben, ha ismerjük alkotójuk életét, gondolatait, élményeit, olvasmányait.

A vonatkozó szakirodalom legnagyobb része elsősorban francia, illetve angol nyelven áll rendelkezésre. Ezért a munka során jelentős mennyiségű szakirodalmi anyagot fordítottam le.

Az életmű és összefüggéseinek bemutatása mellett, a Béjart-koreográfiákban a szöveg és a tánc kapcsolatában kellett felkutatni azokat az egyedi megközelítésmódokat, amelyek Maurice Béjart-t ezen az úton vezették. Legalább olyan izgalmas kutatási feladatot kínált a Béjart által írt könyvek – önéletrajz, regény, esszé – szövegeinek vizsgálata, amelyből a jelenség *inverzét*, azaz „a szövegből előbukkanó koreográfus” ritka jelenségét próbáltam leírni.

Vizsgáltam Maurice Béjart munkamódszerét, a balettek megalkotásának előzményeit és körülményeit. Ehhez kapcsolódik néhány alapműnek számító, nem mindig irodalmi alapú alkotás részletesebb analízise is, összevetve az önéletrajzi szövegekkel, visszaemlékezésekkel. Az elemzésekben nem csupán a látottak leírására törekedtem, hanem a művek keletkezésének körülményei tükrében (*approche génétique*) a koreográfia mélyebb rétegeit fejtettem meg. Utóbbi megközelítés Béjart esetében különösen fontos, a műveit szervező elv gyakran éppen az életrajzi események, az olvasmányok, a kulturális élmények, a találkozások ismeretében fejthető meg.

Célom volt, hogy a dolgozatban a *totális táncszínház* Béjart-hoz kapcsolt fogalmát az általánosságokon túllépve értelmezsem és a jelenséget - a többféle, olykor ellentmondó szakirodalmi értelmezéshez képest - tánc történetileg is meghatározzam.

III. Eredmények:

A kutatómunka, a források feldolgozása, értékelése és értelmezése eredményeként válaszokat kaptam a dolgozatban feltett kérdéseimre. Béjart műveinek jelentős része vagy konkrétan irodalmi indíttatású vagy valamilyen más módon kapcsolódik olvasmányaihoz, egy-egy költő vagy író munkásságához. Széleskörű olvasottságának, fiatal korától kezdve megélt intellektuális világlátásának, filozófus apja szellemi örökségének következménye, hogy az általa megismert irodalmi szövegek beleépültek alkotásaiba, hogy egyes szerzők (például Baudelaire) szinte teljes életművükkel megjelentek alkotásaiban. Az irodalom „felhasználása” ezekben a balettekben többféle módon történt, hol a művek szövege adott kiindulópontot

egy táncdarabhoz, vagy meg is jelent és el is hangzott benne (például Shakespeare vagy Molière és Ionesco esetében), máskor több szöveg „rétegződött” egymásra (Baudelaire) és olyan is előfordult, hogy maga a szöveg tartalma és esztétikai „ereje” (Mishima) indította a koreográfust alkotásra. A koreográfiákban kifejezőeszközként használt verbalításban nagy szerepet szánt az emberi hangnak, a hang színeinek, a dikciónak és magának a nyelvnek is.

Béjart írásainak, szövegeinek vizsgálata eddig hiányzott nemcsak a magyar, de a nemzetközi szakirodalomból is. Pedig *Mathilde* (1963) című regénye és az *A-6-Roc* (1992) című drámája a 20. századi kortárs irodalom jellemzőivel és a táncalkotói látásmóddal, érdekes és egyedi megnyilvánulásai a tánc és az irodalom kapcsolatának.

Önéletrajzainak vizsgálata pedig (amellyel a hazai szakirodalom eddig egyáltalán nem foglalkozott), ahogy már a két kötet címeiből is kiderül (*Un instant dans la vie d'autrui, Mémoires 1. és La vie de qui, Mémoires 2.*),³ igazolta, hogy Béjart-t valójában egy alapkérdés foglalkoztatta, amelyet úgy fogalmazott meg: „Milyen értelemben vagyok én, én?” Erre a kérdésre autobiográfiáiban alkotóművészete szempontjából is fontos választ adott: identitásának pluralitását hangsúlyozta. Az emlékekből, elmélkedésekből, álmokból, apró napi gondokból és nagy egzisztenciális kérdésekből, találkozásokból és magányos meditációkból táplálkozó gondolatok rendre visszatérnek ehhez felvetéshez.

Béjart életrajzaiban nem írta le életének eseményeit, inkább arra törekszik, hogy bemutassa a történeteknek a memória és a képzelet által megmunkált változatait. „Remélem, az életem inkább

³ Az első kötet magyar fordításának (1985) címe (*Életem: a Tánc*) nem fejezi ki ezt a lényeges vonatkozást.

kivágatokból áll, és – igen, olyan fantáziadúsakból.”⁴ A Balzactól kölcsönzött kifejezés (*fantasques découpures*) utal arra, hogy Bójart írói szerepére ugyanúgy tekintett, mint koreográfusi munkájára, amelyben szinte sohasem használt lineáris történetvezetést, ehelyett egymás mellé szerkesztett részletekből, mozaikokból állította össze balettjeit. Írásaiban és műveinek többségében is elutasította a lineáris történetvezetést, illetve az események kronológikus bemutatását.

Egy élet „kivágatainak” jelenségét Ricoeur „ipse-idem” identitás elméletének tükrében is lehet vizsgálni. Ebből kiindulva, Bójart önéletrajzi megközelítése nem élete eseményeinek megszerkesztése, hanem inkább egy diszkurzív stratégia, amely Ipse-identitásán alapul és úgy változik, hogy kifejezze az történetekbe rejtett életek sokszínűségét, amelyeket sajátjának tekint. Ricoeur tétele tehát vonatkoztatható a Bójart önéletrajzaiban megjelenített plurális személyiségre: „Az ember saját történeteiben van elrejtve; az ének nincsenek tulajdonságai; minden tulajdonság a történetben létezik.”⁵

Ez a diszkurzív stratégia, amely az egymást követő „én”-eknek színreviteleként is felfogható, vagyis életének irodalmi előadásaként jelenik meg, egyben megteremti a koreográfus foglalkozás irodalmi színrevitelét. A koreográfus alkotás közben, a sajátján kívül folyamatosan más életeket is átvállal, saját személyisége belebújik az általa alkotott karakterekbe. Önéletrajzi megközelítéseinek és a koreográfiai alkotás folyamatának hasonlósága végső soron a performativitás kérdésére vezethető vissza. Bójart hivatása egy előadói aktus abban az értelemben, hogy koreográfiai műveket

⁴ „J’espère que ma vie est faite de découpures, et – oui – fantasques...” Maurice Bójart, *Un instant dans la vie d’autrui*, 1979, p. 13.

⁵ Paul Ricoeur, A narratív azonosság, in: László János, Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*, Kijarat Kiadó, Bp. 2001, pp. 15–36.

készít, amelyeket közönség előtt adnak elő. Írásai, mint „performatív diskurzusok” úgy jönnek létre, hogy a leírt történeteket előadásként állítja elő. A performatív diskurzus jelleg még erősebben érvényesül az autofikciós életrajzi szövegében, ahol életének valódi eseményei inkább háttérbe húzódnak, szinte csak asszociációs síkon jelennek meg, és a leírás performatív jellege a valós színpadi előadásokhoz közelít. Így alkotja meg „szóbalettjeit”.

A dolgozat elején, hipotézisként feltett, talán egyik legfontosabb kérdésre, hogy hogyan függ össze Béjart irodalmi és táncalkotói tevékenysége – úgy gondolom – sikerült választ kapnom, sőt a kutatások során egy olyan Béjart-kép alakulhat ki, amely hozzá tud járulni a táncművészet és az irodalom kapcsolatának újabb értelmezéseihez is. Béjart irodalmi tevékenysége ritka jelenség a táncművészet történetében. Egy olyan közlésvágy kifejezői ezek a szövegek, amelyek a verbalításban is lehetőséget keresnek a nyelvi eszközök univerzumának kiterjesztésére. Ezeknek az irodalmi alkotásoknak a minőségét és bennük a koreográfus színpadi látásmódjának megjelenését a magyar szakirodalomban egyáltalán nem és a külföldi Béjart-elemzők közül is csak kevesen és érintőlegesen vizsgálták. Munkámban ezen a területen igyekeztem új gondolatokat felvetni egy később folytatandó, kiteljesíthető összefüggés-vizsgálathoz a tánc és az irodalom diskurzusában.

IV. A témához kapcsolódó publikációk és konferenciaszereplések:

1. Publikációk:

Major Rita: *Béjart nélkül, Béjart szellemében, Zene-Zene-Tánc*, 2009

Major Rita: *A szövegekből előbukkanó koreográfus: Maurice Béjart és az irodalom* = Tánctudományi Közlemények, 2013. 1. szám, 53–66. o.

2. Konferencia-részvételek:

Major Rita: *"Ím, ígyzen táncol Zarathusztra"*, Hagyomány és újítás a táncművészetben, a táncpedagógiában és a táncutatóban. Tudományos konferencia, Magyar Táncművészeti Főiskola, Budapest, 2007. november 9-10.

Major Rita: *Shakespeare dzsesszben... Hogyan találkozott egy angol, egy francia és egy amerikai 1960-ban Brüsszelben*; Magyar Táncművészeti Főiskola Elméleti Tanszékének Shakespeare és a Tánc-Mű/Film/Zene c. műhelykonferenciája, Budapest, 2016. április 23.

Rita Major: *J'étais aussi un compagnon errant... – L'impact spirituel des voyages sur l'œuvre de Maurice Béjart*. "Utazás és spiritualitás a klasszikus és a neolatin kultúrákban /Voyages et spiritualité dans les cultures classiques et néolatines" címmel rendezett konferencia. Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Budapest, 2018. május 17-18.

Rita Major:« *La vie de qui? »Texte et chorégraphie dans les autobiographies de Maurice Béjart*; RODOSZ/5. Colloque des Doctorants en Études romanes. PPKE Budapest, 2019. március 29.

Rita Major: *Danse multidimensionnelle: Création et l'apprentissage sans frontières dans l'œuvre de Maurice Béjart*; "Reading in Europe today - Reading and Writing Literary Texts in the Age of Digital Humanities" « Lire et écrire le transfrontalier aujourd'hui, dans la fiction romanesque et ailleurs » Cadiz, 2019. július 2-13.

Major Rita: *A világtárás művészete. Utazás és kulturális örökség Maurice Béjart művészetében*. Tánc és Kulturális örökség VII. Tánctudományi konferencia, Magyar Táncművészeti Egyetem. Budapest, 2019. november 16.

Major Rita: *Ihlető és ihletett. A transzcendens dualitás gondolata Honoré de Balzacnál és Maurice Béjart műveiben*; "Tánc és transzcendencia" műhelykonferencia a Művészetelméleti Tanszék rendezésében. Magyar Táncművészeti egyetem, Budapest, 2025. május 16.